

ISSN 1999-4214 (print)

ISSN 2957-5095 (online)

ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ

ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

ЕВРАЗИЙСКОГО
ГУМАНИТАРНОГО
ИНСТИТУТА

BULLETIN

OF THE EURASIAN
HUMANITIES
INSTITUTE

№4/2025

Жылына 4 рет шығады
2001 ж. шыға бастаған

Выходит 4 раза в год
Начал издаваться с 2001 г.

Published 4 times a year
Began to be published in 2001

Астана, 2025

Бас редактор **Дауренбекова Л.Н.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
филология ғылымдарының кандидаты
Жауапты редактор **Алимбаев А.Е.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
философия докторы (PhD)

Редакция алқасы

Аймұхамбет Ж.Ә.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Ақтаева К.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Мицкевич атындағы Польша университеті, Познань, Польша.
Әбсадық А.А.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Аасланд Е.	философия докторы (PhD), профессор
Бредихин С.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Солтүстік Кавказ федералды университеті, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	филология ғылымдарының кандидаты, доцент Ә. Бөкейхан атындағы университеті, Семей, Қазақстан
Ермекова Т.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
Есиркепова К.Қ.	филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Жүсіпов Н.Қ.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан
Каранфил Г.	философия докторы (PhD), профессор, Комрат мемлекеттік университеті, Кишинев, Молдова
Курбанова М.М.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Алишер Навои атындағы Ташкент мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті, Ташкент, Өзбекстан
Қамзабекұлы Д.	ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Құрысжан Л.Ә.	филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Ханкук шетелтану университеті, Сеул, Оңтүстік Корея
Онер М.	философия докторы (PhD), профессор, Эгей университеті, Измир, Туркия
Олдфилд А.	Философия докторы (PhD), профессор, Каролина Университеті Каролина, АҚШ
Пименова М.В.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Шет ел тілдері институты, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан, РФ
Сенмез О.Ф.	философия докторы (PhD), профессор, Токат Газиосманпаша университеті, Токат, Түркия

Редакцияның мекенжайы: 010009, Астана қ., Жұмабаев даңғ., 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы.
Меншіктенуші: «А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты»
Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетінде қайта есепке қойылды. Тіркеу № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Басуға 30.12.2025 ж. қол қойылды. Пішімі 60*84 1\8. Қағаз офсеттік Көлемі. БТ.
Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 89
«Ақтаев У.Е.» баспасында басылып шықты

© А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты

Главный редактор **Дауренбекова Л.Н.**
Кандидат филологических наук, доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова
Ответственный редактор **Алимбаев А.Е.**
Доктор философии (PhD), доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова

Редакционная коллегия

Аймухамбет Ж.А.	доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Актаева К.	доктор филологических наук, профессор, университет имени Адама Мицкевича, Познань, Польша.
Абсадық А.А.	доктор филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А.Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Аасланд Е.	доктор философии (PhD), профессор
Бредихин С.Н.	доктор филологических наук, профессор, Северо-Кавказский федеральный университет, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	кандидат филологических наук, доцент университет имени А. Бокейхана, Семей, Казахстан
Ермекова Т.Н.	доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан
Есиркепова К.К.	кандидат филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Жусипов Н.К.	доктор филологических наук, профессор, Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан
Каранфил Г.	доктор философии (PhD), профессор, Комратский государственный университет, Кишинев, Молдова
Курбанова М.М.	доктор филологических наук, профессор, Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы им. Алишера Навои, Ташкент, Узбекистан
Камзабекулы Д.	академик НАН РК, доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Курысжан Л.А.	кандидат филологических наук, профессор, Университет иностранных языков Ханкук, Сеул, Южная Корея
Онер М.	доктор философии (PhD), профессор, Эгейский университет, Измир, Турция
Олдфилд А.	доктор философии (PhD), профессор, Университет Каролины Каролина, США
Пименова М.В.	доктор филологических наук, профессор, Институт иностранных языков, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	доктор филологических наук, профессор, Казанский федеральный университет, Казань, Татарстан, РФ
Сенмез О.Ф.	доктор философии (PhD), профессор, Университет Токат Газиосманпаша, Токат, Турция

Адрес редакции: 010009, г. Астана., пр. Жумабаева, 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Вестник Евразийского гуманитарного института.
Собственник: «Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова».
Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан Комитет информации постановлено на переучет № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Подписано в печать 30.12.2025 ж. Формат 60*84 1\8. Бум. типогр.
Тираж 200. Цена согласовано. Заказ № 89
Напечатано в издательстве «У.Е. Актаева»

©Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова

Chief Editor **Daurenbekova L.N.**
Candidate of Philological Science, Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities
Institute
Editor-in-Chief **Alimbayev A.E.**
Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities
Institute

Editorial Board

Aimuhambet Zh.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Aktayeva K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Poznan Adam Mitskevich University, Poznan, Poland
Absadyk A.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Aasland E.	
Bredikhin S.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, North-Caucasus Federal University, Stavropol, RF
Гайнуллина Ф.А.	Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan
Yermekova T.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kaz. National Women's Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan
Yesirkepova K.K.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Zhusipov N.K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan
Karanfil G.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Komrat Devlet Univerditesi, Kishinev, Moldova
Kurbanova M.M.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoyi, Tashkent, Uzbekistan
Kamzabekuly D.	Academician of NAS RK, Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Kuryszhana L.A.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Hankuk University of Foreign Studies Seoul Korea
Oner M.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Aegean University, Izmir, Turkey
Oldfield A.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Coastal Carolina University Carolina, USA
Pimenova M.V.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Foreign Languages Institute, St-Petersburg, RF
Seifullina F.S.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kazan Federal University, Kazan, Tatarstan, RF
Senmez O.F.	(PhD), Professor, Tokat Gaziosmanpasa University, Tokat, Turkey

Editorial address: 010009, Astana., 4, Prospect Zhumabayev
Tel/Fax: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Bulletin of the Eurasian Humanities Institute.

Owner: «A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute».

The Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan Information Committee decided to re-register No. KZ92VPY00046970 17.03.2022

Signed for printing 30.12.2025 Format 60 * 84 1 \ 8. Paper. Printing house

Circulation 200. Price agreed. Order No. 89

Printed in the publishing house of «U.E. Aktaev»

© A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute

ЖАҚСЫЛЫҚОВА К.Б.,
ҮДЕРБАЕВ А.Ж.

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ – CONTENTS

ТІЛ БІЛІМІ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ – LINGUISTICS

АБИЛМАЖИНОВА А.Б., АХМЕТОВА М.К., ЕКЕР С.	Қазақ тілдік санасындағы «қыз ұзату» тойының репрезентациясы	7
АЙДАРБЕК Қ.Ж., ИМАНБЕРДИЕВА А.Б., ЖУНУСОВА А.С.	Қазіргі ғылыми коммуникациядағы терминологиялық элементтер	22
AKIZHANOVA D.M., SATENOVA S.K., OMAROVA A.S.	The semantics of onyms: interlingual transfer of toponyms in the Akmola region	31
ЕСИМБЕКОВА Д.Б.	Иммерсивті сөздік – кәсіби лексиканы меңгертудің заманауи құралы	44
КАНАШАЕВА Г.А., АШИРКУЛОВ К.Б., ӘШІРХАНОВА Қ.М.	Ұлттық код: «Құтадғу білік» еңбегіндегі жомарт/ақи концепті	55
КЕНЖЕХАНОВА Н.Қ., ЖЫЛҚЫБЕКҰЛЫ Б., АГАБЕКОВА Ж.А.	Көптілді академиялық ортадағы терминжасам және аударма стратегиялары: қытай және қазақ тілдері негізінде	66
КУДЕРИНОВА К.Б., ЕСКЕНДІР Ж.Е.	Сөз стилистикасы	82
МАКУЛБАЕВА А.А., БАЙДРАХМАНОВ Д.Х.	Подкасттардағы киберсленгтерге лексикалық және семантикалық талдау	92
НУРБАЕВА А.М., БАЙСЫДЫК И.Б., КУРМАШЕВА Г.Б.	Англицизмы как лингвистическое явление в рекламных слоганах казахстана: структурно-семантический и прагматический анализ	102
НУРКИНА Н.А., БАРАТОВА М.Н.	Мәшһүр Жүсіптің «Гүлшат-Шеризат» дастанындағы көнерген сөздердің мағыналық-көркемдік қызметі	114
OMARBEKOVA G.A.	Digital culture in the kazakh context: contemporary issues	124
ӨМІРЗАҚОВА А.К., ЖАҚСЫЛЫҚОВА К.Б., ҮДЕРБАЕВ А.Ж.	Қ. Сәтбаев оқу мәтініндегі қазақ өлшем атауларының этнолингвистикалық репрезентациясы	133
ТАНЕШ Б., МЕЙРАМОВА С.А., ЗАГАТОВА С.Б.	Қазақ, ағылшын тілдеріндегі паремиологиялық бірліктердің мәдени ерекшеліктері	144
ТОЛЕУКОНЫР Ж.К.	«Әке» концептісінің мағыналық құрылымы және әлеуметтік-мәдени аспектісі (М. Әуезов шығармалары бойынша)	156

ӘДЕБИЕТТАНУ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ – LITERATURE STUDIES

АБДЫРОВА А.О., ЖАЕВА Р.Р.	Ғалым Қ. Жүсіп еңбектеріндегі әдеби көркемдік түр сипатының зерттелу ерекшеліктері	166
АЛИМБАЕВ А.Е.	Көне түркі жазба мұраларындағы «мәңгілік» мотивінің жырлануы	178
БӘШІРОВ Н.Қ.	Байбатыр Ержанұлының публицистикалық мақалаларындағы ағартушылық ұстаным	189
БУТЕЕВ Б.О.	Смех между Востоком и Западом: Абай Кунанбайұлы и Анри Бергсон	200
SULEIMENOVA ZH.A., GALYMZHANOV B.G.	Religious motifs comparative analysis of Zhusup Kopeyuly and Ahmed Yasawi works	208
ҚУАНЫШБАЕВА Н.А., САҒЛАМ С.	Алаш кезеңіндегі балалар әдебиетінің көркемдік-жанрлық жүйесі	217
ШАЛҒЫНБЕКОВА А.Б., АМРЕНОВ А.Д.	Ақын Мәжит Айтбаевтың поэзиясы	227

ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ – МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ – METHODOLOGY OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE

КАРЫБАЕВА С.Е., ЖҮНІСОВА К.Қ.	Білім беру үдерісіндегі семантикалық оқытудың рөлі: мәтіндермен жұмыс істеу стратегиялары, кезеңдері және әдістері	237
----------------------------------	--	-----

FTAMP 17.07.25

DOI <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2025-4.15>

*А.О. АБДЫРОВА¹

Р.Р. ЖАЕВА²

Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан¹

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты Астана, Қазақстан²

(e-mail: abdyrova77@mail.ru¹, zhaeva_roza@mail.ru²)

ҒАЛЫМ Қ.ЖҮСІП ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ӘДЕБИ КӨРКЕМДІК ТҮР СИПАТЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа. Мақалада ғалым Қ.Жүсіп еңбектеріндегі әдеби көркемдік түр ерекшеліктерінің шығармаларда қолданылу жолдары зерделенген. Ғалым әдеби көркемдік түр жолдарының әдеби шығармаларда атқаратын қызметіне тоқталған. Шығармадағы көркемдік түр - шығарма сюжетінің, мазмұны мен оқиға барысындағы әдеби ерекшеліктердің де топтасу жолдарына өзіндік әсері мен байланыстары бар екендігін екшелеп өткен. Әдебиет теориясындағы көркемдік түр шығармадағы композициялық және сюжеттік құрылымдарға, жанрлық ерекшеліктер мен оқиға барысындағы тілдік бейнелеу құралдарына, ал поэзияда – ырғақ, интонация, шумақ құрылысы мен ұйқас сияқты элементтерге де тікелей қатысты болып келетін теориялық ұғым екендігіне баса назар аудартқан. Аталған элементтер жеке-жеке алғанда бейнелеу құралдары мен әдістері ретінде танылады. Әдеби компоненттердің шығармада бір-бірімен тығыз байланысы, біртұтас жүйе құрайтыны қарастырылады. Олар шығарманың идеялық мазмұнымен үйлескенде және автор ойының оқырманға әсерлі жеткізілуіне қызмет еткенде, нақты шығарманың көркемдік формасына айналады. Жазушының өмір шындығына терең үңіліп, оны тану және сөзбен шебер бейнелей білу қабілеті шығарманың көркемдік формасын толықтыратын маңызды аспектісі ақындалады. Әдеби шығарманың көркемдік формасы мазмұнмен үйлесімді сөз шеберлігі арқылы түрлі бейнелеу құралдарымен өрнектелген. Көркем әдебиетте мазмұн мен форманың бірлігі мен өзара байланысы шығарманың көркемдік мәнін айқындайды. Қазіргі зерттеулерде көркем әдебиетті жанрлар бойынша жіктеу, оның тілдік-көркемдік ерекшеліктері мен стилистикалық сипатын анықтау маңыздылығы қарастырылады.

Түйін сөздер: әдеби шығарма, көркемдік түр, мазмұн, форма, автор ойы, образ.

Кіріспе. Көркем әдебиет тілі - ұлттық тілдің ерекше бөлігі болып табылады, өйткені ол сол тілдің байлығын ерекше құбылта, түрлендіре отырып, белгілі бір жағдайда қажеттілік туындаған кезеңде әдебиеттегі мазмұн немесе идея негіздерін толыққанды түрде пайдаланады. Әдебиеттегі көркем түр – бұл әдеби шығарманың мағыналық және мазмұндық құрылымы. Ол сөз арқылы берілетін эмоциялар мен идеялар байлығын және шығарманың көркемдік қуатын анықтайтын әртүрлі бейнелеу әдістерінің үйлесімді жүйесін қамтиды. Әдеби көркем түрдің элементтері мен ерекшеліктеріне композициялық және сюжеттік құрылым, жанрлық сипаттамалар, тіл арқылы бейнелеу әдістері, өлең өлшемі, ырғақ, интонация, шумақ және ұйқас жүйелері жатады. Бұл элементтер өз бетінше көркемдік құралдар болып табылады, алайда олар шығарманың жалпы көркемдік жүйесінде «құрылым негіздері» ретінде әрекет етеді. Көркем түр өзінің шарықтау шегіне мазмұнмен толық үйлескенде және шығарманың идеялық мәнін тиімді жеткізгенде жетеді. Жазушының шындықты сезініп, оны сөзбен бейнелей білу қабілеті әдеби шығарма

негізінде көркем стильді қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Осылайша, әдеби шығарманың көркем түрі эстетикалық сапаны арттыратын бейнелі құралдар мен тәсілдерді мазмұнмен үйлесімді түрде қолдануды көздейді. Әдеби көркем түрлерді жанрларға бөлу және олардың стильдік ерекшеліктерін, мысалы, тарихи романдар, эпостар, ғылыми фантастика, сатира және эсселер сияқты түрлі бағыттарды талдау қажеттілігі туындайды. Қазіргі әдеби теориялық категориялар, мысалы, мазмұндық құрылым, автор бейнесі және оқырманның қабылдауы, әдеби шығармаларды талдаудың күрделілігін көрсетеді. Әдеби көркем түр – әдебиет теориясында да, талдаулар жүргізу мәселелерінде де өзекті тақырып болып қалып отыр және қазіргі әдеби зерттеулер осы аспектілерді тереңірек қарастыруды талап етеді.

Көркем әдебиет тілінің басты ерекшелігі – оның ұлттық дүниетанымды, тарихи тәжірибені және рухани құндылықтарды көркем формада жинақтай алуында. Әдеби тіл көркем мәтінде эстетикалық қызмет атқара отырып, оқырман санасына әсер ету мүмкіндігін кеңейтеді. Осы тұрғыдан алғанда, көркем түр мен тіл арасындағы байланыс әдеби шығарманың тұтастығын қамтамасыз ететін негізгі факторлардың бірі болып саналады. Көркем түр арқылы автор өз ойын тек хабарлау емес, көркемдік тұрғыда сезіндіруді мақсат етеді. Әдеби шығармадағы көркемдік құрылым оқырман қабылдауына бағытталған күрделі эстетикалық жүйе ретінде қалыптасады. Көркем түрдің әрбір элементі авторлық идеяны ашуға қызмет етіп, шығарманың мазмұндық өзегін тереңдетеді. Композиция мен сюжет шығарманың ішкі логикасын айқындап, оқиғалардың көркемдік жүйеде орналасуын реттейді. Жанрлық сипат көркем түрдің жалпы бағытын белгілеп, мәтіннің стильдік табиғатын анықтайды. Тілдік бейнелеу құралдары арқылы автор кейіпкерлердің ішкі әлемін, психологиялық күйін және әлеуметтік болмысын ашады. Өлеңдік шығармаларда ырғақ пен ұйқас көркем мазмұнды эмоциялық тұрғыда күшейтетін басты факторға айналады. Интонация мен дыбыстық үйлесім мәтіннің экспрессивтілік деңгейін арттырады. Көркем түрдің құрылымдық элементтері бір-бірімен тығыз байланыста қызмет атқарып, шығарманың көркемдік тұтастығын қалыптастырады. Мазмұн мен түрдің үйлесімі әдеби шығарманың эстетикалық әсерін күшейтеді. Бұл үйлесім бұзылған жағдайда көркем мәтіннің идеялық қуаты әлсірейді. Жазушының стильдік даралығы көркем түрді ұйымдастыру тәсілдерінен айқын көрінеді. Әдеби процесте көркем түрлердің эволюциясы қоғамдық өзгерістермен және мәдени сұраныстармен тығыз байланысты. Әр дәуірде қалыптасқан көркем түрлер сол кезеңнің дүниетанымын бейнелейді. Қазіргі әдебиетте жанрлық шекаралардың кеңеюі көркем түрдің жаңа қырларын айқындауға мүмкіндік беріп отыр. Оқырманның қабылдауы да көркем түрдің қызметін анықтайтын маңызды факторлардың бірі саналады. Осы тұрғыдан алғанда, көркем әдебиеттегі көркем түрді кешенді талдау әдеби шығарманың идеялық, эстетикалық және мәдени маңызын терең түсінуге жол ашады.

Әдістеме және зерттеу әдістері. Бұл зерттеу негізінде әдеби көркем түр мәселесін саралағанда, әдеби шығармалардағы бейнелілік, образдардың сомдалуы мен олардың танылу ерекшеліктерімен оның негізгі әдеби функцияларына байланысты жанрлық бөліністеріне де назар аударамыз. Әдістер тұрғысына кеңінен тоқталар болсақ, ұлттық тілдің дамуы мен байлығын көрсетуде көркем әдебиеттің рөлі ерекше маңызды. Көркем әдебиетте ұлт тілінің барлық қазынасы еркін қолданылады. Көркемдік түр (форма) – әдеби шығарма мазмұны мен оның идеялық-эмоциялық мағынасының сөз арқылы бейнеленуі. Бұл форма түрлі көркемдік әдістердің үйлесімді тұтастығынан туындап, шығарманың көркемдік қуатын мазмұндық әл-ауқатын, бейнеліліктің саралануын, образдылықтың қуатын, шығармада берілетін оқиға барысының мазмұндық екпінін арттырады. Әдеби шығарманың көркемдік түрі дегеніміз не? Бұл – оның композициялық және сюжеттік құрылымы, жанрлық ерекшеліктері, тілдік бейнелеу құралдары, ал поэзияда – ырғақ, интонация, шумақ құрылысы мен ұйқас сияқты элементтер.

Бұл элементтер жеке-жеке алғанда бейнелеу құралдары мен әдістер болып табылады. Олар шығарманың көркемдік формасын құрудағы құрылыс материалдары іспетті.

Барлық осы компоненттер әдеби шығармада бір-бірімен тығыз байланысып, біртұтас жүйе құрайды. Олар шығарманың идеялық мазмұнымен үйлескенде және автор ойының оқырманға әсерлі жеткізілуіне қызмет еткенде, нақты шығарманың көркемдік формасына айналады. Жазушының өмір шындығына терең үңіліп, оны тану және сөзбен шебер бейнелей білу қабілеті шығарманың көркемдік формасын толықтыратын екі маңызды аспект болып табылады.

Сонымен қатар, әдеби шығарманың көркемдік формасы мазмұнмен үйлесімді сөз шеберлігі арқылы түрлі бейнелеу құралдарымен өрнектелген.

Көркем әдебиетте мазмұн мен форманың бірлігі мен өзара байланысы шығарманың көркемдік мәнін айқындайды. Қазіргі зерттеулерде көркем әдебиетті жанрлар бойынша жіктеу, оның тілдік-көркемдік ерекшеліктері мен стилистикалық сипатын анықтау маңызды. Әдеби шығармадағы көркемдік түр мәселесіне кеңінен тоқталсақ, онда көркемдік түр – әдебиет теориясында күрделі зерттеу саласы ретінде танылатындығы шындық.

Талқылау мен бақылау. Орыс әдебиетінің әдебиеттегі көркем түр туралы пікірлерін зерделесек, теориялық аспектілеріне ой жүгіртетін болсақ, онда әдеби көркем түр жөнінде әртүрлі қырынан қарастырылған біршама кесек зерттеу еңбектері бар екендігіне көз жеткізуге болады. Ғалым Зәки Ахметов: «Нақты айтсақ, онда әдебиет теориясы негізінде көркем түрге яғни, әдеби көркем формаға ғылыми тұрғыда теориялық талдау еңбектерін арнаған шолу – Ахмет Байтұрсынұлынан бастама алса, орыс зерттеушілері Л.А.Новиковтың көркем түрді саралау әдістері, М.М.Бахтиннің әдеби теориялық еңбектеріндегі «көркем түр» теориясы және В.П.Беляниннің «көркем түр» негіздерін басшылыққа ала отырып, қазіргі әдебиеттегі «бейнеліліктің» психолингвистикалық және прагматикалық тәсілдерді қамтитын антропоцентрлік талдауы маңызды үлес қосқан. Сонымен қатар, әдебиеттегі көркем түр ерекшеліктерінің тереңірек зерттелуіне себепкер болатын Н.С.Болотнованың теориялық талдау еңбектері мен эстетикалық поэтикаға, К.К. Ахмедияровтың әдеби антропология мен әдеби стиль арасындағы байланысқа қатысты зерттеулері атап өтіледі» [1, 47], - деп айтып өтеді. Көркемдік түр және оның әдеби шығармалардағы алатын ерекшеліктеріне тоқталар болсақ, онда ғалымар: М.Баратова [2], У.Қалижан [3], С.Сүтжан [4] т.б. еңбектерінен де кездестіре аламыз. Дегенмен, әдеби көркемдік түр жөнінде нақты әдеби- теориялық негіздеме берген және поэзиялық әрі прозалық еңбектерінде ғылыми тұрғыда дәлелдей білген ғалымдардың бірі Қ.Жүсіп екендігі даусыз [5].

Қазақ әдебиеті тарихында Қ.Жұмалиев [6] пен З.Қабдолов [7] сынды зерттеуші-ғалымдар әдебиеттегі көркемдік түр негіздерін зерттеуге елеулі үлес қосты. Бастапқыда тек теорияда сараланған әдеби көркемдік түр негіздері және оны зерделеу тәсілдері біртіндеп шешендік сөз, публицистика және ғылыми проза сияқты басқа әдеби формаларына да әсер етіп, олардың әмбебаптығын көрсетті.

Әдеби шығармадағы теориялық негіздегі әдеби мағыналық құрылымды саралағанда және көркем әдебиет стилін талқылау барысында «көркемдік түр» ұғымына назар аудару маңызды. Әдебиеттегі көркемдік түр термині қазіргі әдебиет теориясында да, әдеби шығармаларға талдау жасалғанда да кеңінен қолданылып, әдеби таным мен бейнелілікті айқындау мақсатындағы әдеби түсініктермен қатар қолданылады. Әдеби көркем түр қолданымы қазіргі таңда көбінесе «дискурс» және «дүниетаным» сияқты әдеби теориялық ұғымдармен қатар айтылады. Әдеби шығармаларда адамның әлемді қабылдауы эмоционалдық әсер мен когнитивтік қайта түсіндіру арқылы бейнелерге айналады.

Ғалым Қ.Жүсіп өзінің ғылыми зерттеулерінде әдеби шығармалардағы көркемдік түр. Бұл әдеби термин бойынша әдеби ұғымына көптеген анықтамалар берген [8, 45]. Бұл әдеби термин бойынша әдеби теориялық зерттеулер көбінесе көркемдік түр мәселесін «әдеби тіл мен тілден тыс шындық арасындағы делдал» немесе «идеалданған шындық» ретінде сипаттайды. Сонымен әдеби көркем түр – әдеби шығармалардағы оқиға барысында суреттелетін кейіпкер санасының дүниетанымды қалай бейнелейтінін көрсету үшін қолданылады. Әдеби көркемдік түр қолданымы әртүрлі функционалдық стильдерде қолданылғанымен, көркем әдебиет стилінде ерекше маңызды рөл атқарады.

Публицистикалық стильде стилистикалық шеңберлер қазіргі заманғы ассоциациялар арқылы жасалады. В.Сквозников: «көркемдік түр» ұғымын «күрделі образды бейне» деп атайды [9, 58]. Сонымен, әдеби шығармалардағы көркемдік түр негіздері шығармадағы оқиға желісінің әдеби семантикалық және концептуалдық талдау осы дүниетанымдық құрылымдарды түсінудің негізгі құралдары болып табылады. Көркемдік түр негізінде әдеби семантикалық талдау бейнелі сөздердің мағынасын түсіндірсе, дүниетанымдық негіздегі әдеби талдау әлемді қабылдау мен кеңірек білім құрылымдарын қамтиды. Көркем әдебиетте бұл тәсіл - стилистикалық әдістерді тереңірек түсінуге және жаңа мағыналық қабаттарды ашуға мүмкіндік береді.

Көркем әдебиет пен әдеби тіл халық тілінің байлығынан нәр алады. Дегенмен, бұл ортақ ресурстарды қолдану функционалдық стильдерде әртүрлі. Мысалы, ғылыми және ресми стильдер стандартталған өрнектерді пайдаланса, көркем әдебиет бұл формаларды бейнелік құралдар, метафоралар және ерекше тілдік үлгілер арқылы қайта жаңғыртып, байытады. Ғалым Қ. Жүсіп атап өткендей, көркем әдебиет тілдің стилистикалық ресурстарын, соның ішінде метафоралар, идиомалық өрнектер және әдеби-семантикалық көп мағыналылықты кеңінен қолданады. Әдеби нормалардың экспрессивті және эстетикалық мүмкіндіктері көркем әдебиеттің ерекше стилін қалыптастырады. Осылайша, әдеби шығармалардағы көркем түрдің стильдік нормалары әдеби тілдің кеңірек нормаларын толықтырып, байытады.

Мысалы, әдеби шығармаларда бейнелік және қиял-ғажайып тіл оқырманға адам тәжірибесінің терең ақиқатын сезінуге мүмкіндік береді. Бұл жөнінде ғалым Қ.Жүсіп: «Ж.Аймауытов шығармаларындағы көркемдік формаларға зейін қойсақ, онда жазушының тек өзіне ғана тән қолтаңба ізін аңғарамыз деп, келесі мысалды келтіреді: «Бұл тереңдіктен айырылған өмір толық болмайтындай көрінді. Кешке қарай Күнекей өз үйіне оралды» (Ж.Аймауытовтан). Келесі жазушының ой иірімдерін көрсету мақсатында: «Еламан мұз соққан балықтай толқыған өмірінен шығатын жол іздеп, Шалқарға бет алды» (Ә.Нұрпейісовтен). Үшінші жазушы шығармасындағы ой толқындарынан деталь ретінде: «Баян батыр қыздың көздеріне мұқият қарап, оның мұңды жанарынан өшпенділіктің әлсіз ізін байқады» (І.Есенберлиннен). Демек, осындай деталь штрихтар үзіндісінен-ақ, көркем түр ерекшеліктерін айқындай аламыз. Нақты айтсақ, осындай өрнектер арқылы көркем әдебиет - адам ойы, сезімі мен шығармашылығының нәзік жақтарын бейнелейді. Нақты түсінікті болуы үшін, ғалымның әдеби шығармадағы «қарапайымдылық» ұғымы әдеби көркемдік түр негізіне беретін әсерін тоқталып талдап өтейік. Мысал ретінде ғалымның ғылыми талдауындағы Б.Майлин еңбектеріндегі «көркемдік түр» туралы айтқанда, алдымен оның «эстетикалық емес» деп қабылданған немесе қарабайыр көрінген әдеттегі құбылыстардан өзіндік әсемдік таба білгенін атап өткен жөн. Ол көзге тез ілінетін дәстүрлі сұлулықты іздемей, қарапайымдылықтан сұлулық жарата білді. Қарапайымдылықтың мәні мен әдебиеттегі орны туралы зерттеуші Ә.Қоңыратбаевтың пікірі ерекше назар аударуға тұрарлық: «Стиль оқырманға арналатынын түсіну тұрғысынан Некрасов шығармаларына назар аударуға болады. Бір кездері ақсүйек әдебиетшілер Некрасовтың «шаруалық стилін» оның поэзиясының «төмендігі» деп қабылдаған. Шын мәнінде, Некрасов стилі «төмен» емес, шығармасын төменгі таптағы оқырманға, әсіресе, крепостной шаруаларға тілі түсінікті, бейнелері қарапайым болатындай етіп жазудың тәсілі болды. Қарапайымдылық, көпшілікке бейімделу – әдебиеттің де, ақынның да демократиялық болмысының айқын белгісі. Сондықтан Некрасов стильден ұтылған жоқ, қайта жаңа, демократиялық оқырманға жақындап, әдебиеттің революциялық мәнін күшейтті» [10, 45], - деп көрсетеді. Расында, Некрасов шығармаларындағы тұрмыстық лексиканы қолданудың мәнін түсінбеу қарапайымдылыққа жету жолының оңай емес екенін көрсетеді. Қарапайымдылық – мақсат емес, шындыққа жақындаудың бір жолы. Б.Майлин шығармашылығы туралы арнайы монография жазған Т.Нұртазин осы пікірді қуаттап: «Б.Майлин – шынайы реалист: ол сүйкімді кейіпкерлерін асыра мақтамайды, орынсыз әсірелемейді. Жақсы көре отырып, оларды үйлесімді әрі шынайы суреттейді» [11, 57], – дейді.

Жазушы Т.Әлімқұлов та қарапайымдылықты жоғары бағалайтынын айтып: «Бүгінде дамыған қоғамда құр сөзге сүйену өнер санатына қосылмайды. Мен жазу барысында мұндай тәсілден бойымды аулақ ұстаймын. Шынайы мәдениеттің құнары – қарапайымдылық екенін әрдайым есте сақтаймын». Әрине, қарапайымдылықты жалаң қарабайырлықпен шатастырмау керек. Бұл тұрғыда зерттеуші М.Қаратаевтың тұжырымы ой саларлық: «Қарапайымдылық – жалаң қарабайырлық та емес, дәстүрден ауытқып, жасандылыққа ұрынған жалған жаңашылдық та емес. Демек, жаңашылдық жасандылық болмай, дәстүр дамуының жаңа сапалы, табиғи жемісі болуы керек. Сонымен қатар, жабайы қарабайырлықпен шектелмей, айқын, дана қарапайымдылық дәрежесіне көтерілуі қажет». Қазақ ақындары арасында қарапайымдылық ең алдымен Б.Майлинге тән екені белгілі. Бұл туралы Ә.Қоңыратбаев: «Біздің Некрасовымыз Бейімбет еді. Ол да көбінесе шаруалар туралы жазып, стилін солардың ұғымына бейімдеді. Бейімбет тілі – шаруа, ауыл тілі. Оның өлеңдері мен әңгімелері өте қысқа, бірақ өте әсерлі, көркем, шынайы тартысқа толы»[10,49], – деп жазады. Қазақ әдебиетін кең зерттеген Б.Кенжебаев: «Бейімбет Майлиннің өлеңдері Исаковский мен Твардовский стилін еске түсіретін қарапайымдылығымен ерекшеленеді»[13, 87], – дейді.

Ғалым талдауындағы Б.Майлин поэзиясындағы көркем түр және стиль ерекшеліктерін оның прозасынан бөліп қарау мүмкін емес. Проза мен драмасында қарапайым адамдардың күнделікті ісін бейнелеген Б.Майлин осы тәсілін поэзиясында да жалғастырған. Қатардағы адамдардың өмірін суреттегенде, Б.Майлин лирикалық кейіпкердің мүлдем жаңа түрін қалыптастырды. Ол басқа ақындар сияқты бар оқиғаны бірінші жақтан баяндап, «мен істедім», «мен сезіндім» деп шектелмейді. Оның лирикасы өлеңмен жазылған әңгімеге ұқсайды: оқиғалар көбінесе автордың қатысуынсыз өздігінен өрбитіндей әсер қалдырады. Сонымен, ғалым Қ.Жүсіп зерттеулерін негізге алсақ, онда бұл көркемдік түр ұғымын саралаудың екі негізгі себебі бар: біріншіден, шығарманың объективтілігін және шынайылығын арттыру. Екіншіден, кейіпкердің сезімін табиғи түрде көрсету, оны асыра сілтемей жеткізу. Қазақ әдебиетіндегі теориялық негіздерді басшылыққа ала отырып, көркем түр негізінде кеңірек сөз сараласақ, онда Батыс Еуропадағы әдеби және эстетикалық ойдың даму тарихына назар аударатын боламыз.

Ғалым Қ. Жүсіп еңбектеріндегі теориялық ой негіздеріне сүйенсек, онда қазақ даласындағы әдеби «Ренессанс дәуірін» ерекше атап өтуіміз керек. Бұл кезең – әдебиет теориясындағы көркем түр ерекшелігіне ғана әсер етіп қоймай, ғылым, техника, әдебиет және өнер салаларында үлкен серпіліс жасаған дәуір болды. Ғалымның пікірінде: «Бұл әдебиетте ғана емес, адамзат тарихында бұрын-соңды болмаған «ұлы прогрессивті төңкеріс дәуірі; алыптарға қажеттілік туындап, олардың интеллектуалды қуаты, құштарлығы, мінезі, жан-жақтылығы мен білімділігі арқылы дүниеге келген дәуір» [8, 45], – деп көрсетіледі. Қазақ әдебиеті тарихындағы көркемдік түр – елімізде «Руникалық жазбалардан» бастау алып, әдебиеттегі көркем түрдің даму және қалыптасу жолдары «Асан қайғыдан басталса, жиырмасыншы ғасырлар басында ғұмыр кешкен Абай, Мәшһүр Жүсіп, Шәкәрім еңбектерінде жалғауын тапты. Данышпан әдебиет суретшісі Абай, шежіреші Мәшһүр Жүсіп, ғұлама Шәкәрім шығармаларындағы ерекшеленген «әдеби көркем түр» негіздерінің әрқайсысы ортағасырлық идеализмге, мистицизм мен схоластикаға қарсы шын ғылымның, шыншыл өнердің және нағыз өмірдің жолында күресті. Олардың шығармаларындағы ерекше әдеби көркем түрдің қалыптасып орнығуы – оқырмандар көңіліне нұр сеуіп, әдебиет өнері мен әдеби танымдық білімін қару етіп, әдеби ортадағы «керітартпа тартыс пен айтысқа» қарсы нағыз алыптарша күрес жүргізді. Аталған ғұламалар дәуірінің ой-санасы, ғылымы және өмірдегі тәжірибесі арқылы пайда болған әдеби - теориялық қорытындылар қазіргі қазақ әдебиетіндегі теориялық әдеби ұғымдарда жинақталды. Мәселен, Мәшһүр Жүсіп әдеби шығармаларындағы әдеби пәлсәпалық ой – әдебиет теориясы негізіндегі рационализмнің негізін салушы ретінде танымал. Ғұлама Мәшһүр Жүсіптің «Мен ойлаймын, демек, өмір сүремін» деген әйгілі тұжырымы табиғи және әлеуметтік ғылымдарда ғана емес, сондай-ақ өнер мен әдебиеттану

салаларында да әдістемелік қағида ретінде қолданылды. Ал, Шәкәрім шығармаларындағы әдеби көркем түр негізі - әдебиет пен өнер туындыларындағы сұлулықты олардың мазмұны мен формасының тұтастығында, симметриясы мен гармониясында екендігі айтылады. Оның идеялары кейінгі әдебиеттегі әсемдікті зерделейтін эстетиктерге әсер етті. Ал, ғалым Қ.Жүсіп еңбектерін негізге алсақ, онда Абайдың шығармаларындағы әдеби көркем түр негіздері – қазіргі әдеби ағымдағы әдебиет эстетикасы мен поэтикасының философиялық негізі ретінде қабылданды.

Әдеби көркем түр туралы ғалым Қ. Жүсіп: «...егер тақырып жазушы бейнелейтін өмірлік құбылыс болса, ал идея – жазушының осы өмірлік құбылысқа қатысты ойлары, оған беретін құндылығы», деп дұрыс айтылған» [5, 67], - дейді. Дегенмен, әдебиеттегі көркем түр турасында дұрыс анықтама болса да, ережелер мен формулалар жиі мәселені тереңірек зерттеуге кедергі келтіруі мүмкін. Көркем түр турасында әсіресе, лирикалық шығармаларды талдауда, мұнда бетпе-бет түсіндірмелердің жиі кездесетіні белгілі.

Ғалымның шығармадағы көркем түр ерекшеліктерін саралаған негізгі ойларынан үзінді алсақ, онда белгілі ақын Нұркенже Хасеновтың «Ауылдың қарттары» өлеңінде екі қарт адамның өмірі, күрес пен ерліктен толы болған өмірі өткенді еске түсіретін әңгімелер арқылы өте шынайы бейнеленген. Дегенмен, осы әдемі көріністердің алдында автор – немесе лирикалық қаһарман – тікелей араласып, екі қарт адамды қарапайым мақтауын айтып, ол сәтсіз және орынсыз көрінеді:

«Екі қарт – Бейсембай, Әліпбек

Қазір жастарға үлгі боларлықтай» (Ауылдық қарттары).

Мұнда әдеби көркемдік мәселесіне аса ден қойылмай, өлең мазмұнындағы баяндалатын қарттардың жастарға үлгі болуы туралы ой өлеңдегі оқиғалар мен әрекеттер арқылы табиғи түрде беріледі. Бірақ автордың тікелей араласуы («жастарға үлгі боларлықтай») өлеңнің көркемдік сапасын төмендетеді.

Ғалым келесі мысалында әдеби көркем түрдің қуаттылығына тоқталған. Нақты мысалдар келтірсек, онда ғалымның ғылыми талдауларындағы Сабит Баймолдиннің «Әскер сериясындағы» «Біздің ән» өлеңінде әкенің қайтыс болған балаларына деген терең махаббаты бір қуатты деталь арқылы беріледі:

«Қара мұртты ауыл қариясы айтты:

«Бұл – туған жердің балалары!» (Әскер сериясы).

Өлеңде балалардың әкесінің соғыстағы өліміндегі мақтанышы, туған жердің қорғауына деген сенімдері және осыны бір адамның меншігі деп түсінетін аңқаулық сәті бір айқын детальмен айқындалады.

«Көңіл де жамаулы, көйлек те жамаулы,

Алаулы дүние, көзіміз алаулы.

Үндемеу, бас бағу, үндемеу, бал-бала-ау, -

Халықты қолдамау, отанды қорғамау!» (Әскер сериясы).

Қарапайым түсінікте: «Айттық: «Қарай ғой, абай бол, Мен тек бұл туралы туған жерге айтамын.» немесе Балалардың жас кезінен тартқан қиыншылықтары жай ғана ашық түрде айтылмай, анық, даусыз детальдар арқылы әдеби көркем түр нышандары шынайы беріледі:

«Кішкене үй, лас су. Бір сиыр, бір шелек, Үш қасық, екі көрпе (Табысқа жетуге тым ерте еді). Жүрек жамаулы, көйлек жамаулы, Әлем жануда, көздеріміз жануда! Тыныштық, бас төмен, тыныштық, о балалар, Халықты қорғаған жоқпыз, туған жерді қорғамадық, Жақсылыққа сенбейміз, қуанышқа сенбейміз, о балалар, Туған жерді қорғамадық, халықты қолдамадық! Білесіндер ме, бауырым, біздің халық көрді. Әке туған жерді қорғап өлді. Туған жерді қорғау — біздің дәстүріміз.». Бұл жолдар шынайы сезімдердің дамуы арқылы туындап, күшті әрі сенімді, өйткені олар лирикалық қаһарманның ойларын білдіреді, ол өмірлік тәжірибелерді қорытындылап, жинақтаған. Ғалымның әдеби көркем түр негіздерін сипаттайтын келесі ғылыми талдауларындағы «Иранбек Оразбаевтың «Жетім» өлеңі — тағы бір сәтті шығарма, мұнда ананың өмірге деген махаббаты, сенімі және ұлына

деген сүйіспеншілігі шынайы түрде бейнеленген. Анасы баласы әлі нәресте кезінде қайтса да, өлеңде оның ұлы ержетіп, ер азамат болып өсетіні туралы айтылады» [5,68]. Мысалдар келтірсек:

«Жыртылды мезгіл парағы,
Сан жылдар арттан қарады.
Жетімек жайлап көшемен,
Қолтықтап қызды барады» (Жетім).

Ғалымның теориялық түйіндемелерін басшылыққа ала отырып, әдеби көркем түр негіздеріне тағы да назар аударсақ, онда әдеби көркем түрге қатысты туындаған құбылысты объективті сипаттап болғаннан кейін, соңғы және түпкілікті қорытынды жасаудың қажетсіз асығыстығы Есләм Зікібаевтың «Шоқ гүл немесе ағаға наз» өлеңінде де байқалады. Қыздың ұстаған гүлі тротуарға шашылып, шашылған күйінде де оның әсемдігіне назар аударылуы, бауырының гүл мен қызға деген қапаланып қарауы — осы элементтердің барлығы жарасымды. Алайда өлеңнің соңында лирикалық қаһарман гүлді берген мен қабылдаған адамға қатысты асығыс түрде тікелей бағалау жасайды, бұл әсерді әлсіретеді: бір адамды «мінсіз емес» деп бағалаумен екіншісіне көңіл айту — оның әсерін жоғалтады. Бұрын ол көңіл-күйі төмендегендей көрінген адамда күрделі адами жанның іздері байқалған сияқты еді. Бұл іздер тереңірек ашылымға әкелуі мүмкін еді, бірақ өлең оларды елемей, сезімдерді жеңілдетеді. Айтпақшы, гүлді беріп тұрған адамның ер адам немесе әйел екенін анықтау қиын. Егер ер адам қыз берген гүлді алмаса, онда ол «мінсіз емес» деп есептеледі, немесе мүмкін, қыз бастапқыда гүлді қабылдағанымен кейін оны тастап кеткен. Бұл жағдайда «мінсіз емес» деген белгі қызға қойылуы керек. Қатынасушының бірі «мінсіз емес» деп суреттеледі, және біз оны байқаймыз. Қалай болғанда да, жерге шашылған әдемі гүлдің туғызған биік эмоциясы өлең өрбіген сайын біртіндеп өшіп қалады. 60-80 жылдардағы поэзияның маңызды жетістіктерінің бірі — әдеттегі адамдардың көпқырлы, күнделікті және күрделі сезімдеріне назар аударуы — тек қана интеллигенцияның ерекше, көтерілген эмоцияларынан тыс [8, 61]. Ғалымның әдеби көркем түр туралы ғылыми зерттеулерінде көркем түрдің сәтті қолданыс ерекшеліктеріне назар аудартатын туралы мысалдардың бірі — Олжас Сүлейменовтің «Тауда» өлеңі.

«Осы сәтті теңі жоқ сый көрерсің,
Безгек болған баладай күйге енерсің.
Сасқанымды көргенде,
Сен де сасып:
«Қалай болды бұл өзі!» -
Дей берерсің...» (Тауда).

Ғалымның теориялық талдауларын басшылыққа ала отырып, өлеңнің көркемдік түр ерекшеліктеріне назар салсақ, онда: «Бір қарағанда, өлең екі жас адам арасындағы қысқа, сәттік тартымдылықты бейнелейді, ол нағыз махаббаттың деңгейіне жетпейді. Бірақ біз оны нағыз махаббат немесе үлгі тұтарлық, ерекшеленген сезімдеп атай аламыз ба? Шынайы өмірде көптеген эмоциялық көріністер, сәттер мен күрестер бар, олар ерекше болмауы мүмкін, бірақ әлі де назар аударуға тұрарлық. Әрбір үйлесімді сезім немесе қатынас үлкен, жанкешті күреске алып келмейді, бірақ кемшіліктері бар эмоцияларға назар аудару жаңа биіктерге қадам жасауға шабыттандырмай ма? Егер сол эмоциялар адамның бір нәрсеге ұмтылуына себеп болса ше? Лирикалық кейіпкер, қыздың аяғы алғашында қарсы болған толқындарға тигенде, содан соң ұлыны еркелетіп су шашып, күліп жатқанда — бұл қандай керемет! Ал кейін оның көздері жасқа толғанда — бұл не? Ұялшақтықтан ба, әлде мұндай кездесулердің сирек болатынын есіне түсіргеннен бе? Ақын тікелей жауап бермейді, бірақ сол жауапты бермей, оқырманға эмоциялардың көпқабатты табиғатын сезіну мен оларды өз жолымен түсіну мүмкіндігін береді» [8, 47].

Нәтижелер. Қазақ лирикасында кездесетін әдеби көркемдік түр ерекшеліктеріне қатысты шектеулер туралы жиі айтылады, оның ішінде тақырыптың тарлығы да бар. Алайда, бұл ұғымды одан әрі нақтылау қажет сияқты. Жас ақындар тек қана махаббат

туралы жазып, тақырыптың тарлығы сыналғаны белгілі. Махаббат туралы жазу, жеке сезімдермен шектелу, түкке тұрғысыз болып көрінді. Керісінше, жер өңдеу немесе мал бағу туралы жазу, халықтың өміріне қатысты мәселелерге кеңірек мән беру ретінде қабылданды.

Ғалым пікірінше: «Ақындар өздерінің тақырыптық ой аясын кеңейтеміз деп әртүрлі мамандықтарды тізіп жатты, бірақ көп ақындар әлі де түпнұсқалық ойлар жеткізе алмады. Қазір ең өзекті тақырыптарды таңдаса да, ақындар әлі де терең сезімдер немесе ұзақ әсер қалдыруда сәтсіздікке ұшырайтыны таңқаларлық емес» [8, 51], - деп түйіндеген. Демек, әдеби көркем түр шышандарына тікелей байланысты болып келетін көркем әдебиетте де, поэзиялық шығармаларда да адам бейнесін жасауға арналған көптеген тәсілдер бар. Бұл тек эмоцияларды сипаттаумен ғана шектелмейді, сонымен қатар өмірлік материалды жинақтап, әдеби кейіпкерлерді даралауды да қамтиды. Шынайылықты көркем түрде жинақтауға қатысты пікірлер әртүрлі. Жинақтау – әдеби архетип құруға ұмтылыс. Ал типтендіру туралы пікірталастар одан да күрделі. Кейбіреулер әдебиет пен өнердегі типтендіруді жеке мәселе ретінде қарастырып, оған арнайы ережелер жасап, қатаң формулалар құруға тырысты. Мысалы, типтендіруді тарихи және әлеуметтік құбылыстарды бейнелеу деп түсініп, оның әрдайым саяси мәнге ие екенін алға тартты.

Ғалым Қ. Жүсіп: «Суретші шынайы өмір құбылыстарын синтездеп, типтендіру арқылы болашақ кейіпкерінің жалпы бейнесін ғана емес, сонымен бірге оның ерекше тұлғалық қасиеттерін, даралығын көрсетеді. Әрбір әдеби кейіпкер өзінің қоршаған ортасындағы басқалардан ерекшеленетін қайталанбас психологиялық қасиеттерге ие болуы тиіс. Сол себепті суретшінің шындықты синтездеу әрекеті әрдайым кейіпкердің жеке басының дараландыруымен тығыз байланысады.

Әдеби көркем түр негізінде қалыптасқан тұлға – бұл адамның ішкі мәні, әлеуметтік жағдайлармен қалыптасқан және оның барлық психологиялық қасиеттерінің жиынтығы. Тұлғасыз, Л.И. Тимофеев айтқандай, шындықты «адамдандыру» мүмкін емес. Әдебиетте біз шындықты тек адамдар арқылы ғана білеміз. Сондықтан, шынайы көркем бейнелерді жасағысы келетін суретші өз шеберлігін шындықты синтездеу мен адам тұлғасын дараландыруға арнауы тиіс. Суретші үшін ең күрделі міндет – «жан мен жүректің нәзік иірімдерін тауып, түсініп, бейнелей білу», – деп жазады Гоголь. Эмоция тілі ерекше: бұл – үнсіз тіл. Осы үнсіз тілге жан бітіріп, адам эмоцияларын қағаз бетінде әрекеттер мен бейнелер арқылы көрсету суретшіден үлкен сезімталдық пен шеберлікті талап етеді.

Ғалым Қ. Жүсіп ақын Қадыр Мырза-Әлидің «Жас Жігіт» атты өлеңіндегі көркемдік форманың ерекше сипатқа ие болғандығын айта келіп: «Керісінше, ақынның өлеңі бір адамның жеке эмоцияларына назар аударып, өкініш пен қайғыны зерттейді. Тақырып тұрғысынан тар көрінгенімен, ол шын мәнінде «тақырып тарлығынан» өтуге қабілетті. Ақынның сабырлы және мұқият стилі бір адамның өмірінің трагедиясын ашады. Қайғы, өкініш, ауыртпалық бәрі бар. Барлық адамдар көрсетілгендей төмен түскен жоқ болса да, өткенге деген сағынышы бар көптеген адамдар бар. Бұл өмірде мол болсын, жоқ болсын, жиі кездесетін жағдай. Осылайша, «Жас Жігіт» деп аталса да, өлең ұжымдық «не болар еді» деген сезімді оятып, оқырмандарды өздерінің өткендері мен қазіргі уақыттарына терең ойлануға мәжбүр етеді. Бұл бір адамның өмірі мен өкініші туралы баяндап отырып, мыңдаған адамның жан сезімдерін тербейді» [8, 52] – деп, қорытынды жасаған. Осы орайда әдебиеттегі әдеби көркем түр ұғымының шығарма құрылымына, мағыналық, мәндік құрылысына орасан зор әсерін тигізетіндігін аңғарамыз. Ғалым Қ.Жүсіп әдеби көркем түрдің ерекшеліктерін өзінің теориялық бағамдарында нақты айқындап көрсете білген.

Қорытынды. Қазақ әдебиеті және әдебиет теориясында көркемдік түрдің алатын орыны ерекше болып келеді. Әсіресе, әдеби талдаулар жүргізгенде, жазушының шеберлігі мен қаламының қуаттылығын аңғару барысында шығармадағы оқиға желісін саралағанда көркемдік түр ұғымы өзгеше роль атқарады. Қазақ әдебиеті тарихындағы 20-30 жылдардағы жазушылар қолтаңбасына ғылыми зерттеулер мен әдеби талдаулар жүргізген ғалым Қ.Жүсіп еңбектерінің де әдеби ортада алатын өзіндік салмақ үлесі ерекше болып келеді.

Аталған жылдардағы (20-30) ақындар еңбектерінде эпос элементтері жиі байқалады. Осының нәтижесінде ақындардың өлеңдері таза лирика ғана емес, эпос пен драманың да ерекшеліктерін бойына сіңірген. Бұл әдіс сол замандарда ғұмыр кешкен ақындарға өмірді кең әрі шынайы бейнелеуге мүмкіндік берді. Қорыта айтқанда, әдеби көркемдік түр жанрлардың бір-бірінен әсер алуымен ерекшеленеді.

Ғалым Қ. Жүсіпұсынғанәдебитәсіл, саралағанәдебиіккөркемдіктүрнегіздеріжазушылар шығармаларындағы оқиға желісінің өмір шындығын кеңінен қамтып, эпикалық тыныс пен драмалық элементтерді үйлестіре отырып, қазіргі қазақ әдебиетіне және әдебиет теориясына тың өзгерістер әкеліп, жаңа серпін берді. Ғалым іргетасын нығайтқан қазақ көркем әдебиетінің талдау-саралау жолдарының ерекше стилі эстетикалық құндылықты, эмоцияны және ойды жеткізу үшін тіл элементтерінің динамикалық өзара әрекеттестігін пайдаланады. Бұл әдеби талдау өнер – тілдің мәдени және эстетикалық құбылыс ретіндегі маңыздылығын көтеріп, қазақ әдеби мұрасының дамып келе жатқан табиғатын көрсетеді. Қазақ әдебиеті мен әдебиет теориясында көркемдік түр ұғымы көркем шығарманың эстетикалық болмысын айқындайтын негізгі категориялардың бірі ретінде танылады. Әдеби талдау барысында көркемдік түрді зерделеу жазушының шеберлік деңгейін, көркем ойлау жүйесін және қалам қуатын анықтауға мүмкіндік береді. Шығармадағы оқиға желісінің құрылымы мен дамуы көркемдік түр арқылы жүйеленіп, көркем тұтастыққа қол жеткізеді. Осы тұрғыдан алғанда, көркемдік түр жазушының өмір шындығын бейнелеудегі шығармашылық ұстанымын айқындайды. Қазақ әдебиетінің 20-30 жылдарындағы әдеби үдерісті ғылыми тұрғыда зерделеген ғалым Қ.Жүсіп еңбектері бұл мәселеде айрықша маңызға ие. Ғалым аталған кезең ақындарының шығармашылығын талдай отырып, олардың поэтикалық жүйесінде эпостық элементтердің басымдығын дәлелдейді. Бұл ерекшелік өлеңдердің таза лирикалық сипатпен шектелмей, эпос пен драманың белгілерін бойына сіңіруіне негіз болды. Мұндай жанрлық синтез ақындарға тарихи шындықты, әлеуметтік құбылыстарды кең ауқымда бейнелеуге мүмкіндік берді. Эпикалық тыныс пен драмалық тартыстың үйлесуі шығармалардың көркемдік аясын кеңейтті. Осы арқылы авторлар адам тағдыры мен қоғамдық болмысты терең әрі әсерлі суреттей алды. Көркемдік түрдің жанрлар арасындағы өзара ықпалдастық арқылы дамуы әдеби процестің табиғи заңдылығын көрсетеді. Қ.Жүсіп ұсынған әдеби талдау тәсілдері көркемдік түрдің құрылымдық негіздерін айқындауға бағытталған. Ғалым саралаған көркемдік жүйелер жазушылар шығармаларындағы оқиға желісінің өмір шындығымен сабақтастығын дәлелдейді. Эпикалық кеңдік пен драмалық динамиканың бірлікте берілуі көркем мәтіннің идеялық қуатын арттырады. Бұл үрдіс қазіргі қазақ әдебиетінің көркемдік ізденістеріне де ықпал етті. Қ.Жүсіп қалыптастырған талдау үлгілері әдебиет теориясында жаңа методологиялық бағдар қалыптастырды. Ғалым еңбектерінің нәтижесінде көркем мәтінді жанрлық тұрғыдан кешенді қарастыру мүмкіндігі кеңейді. Әдеби талдауда тілдік құралдардың қызметін динамикалық жүйе ретінде бағалау үрдісі күшейді. Бұл тәсіл көркем шығарманың эстетикалық және эмоциялық әсерін тереңірек түсінуге жол ашады. Нәтижесінде, қазақ әдеби мұрасын ғылыми тұрғыда саралау жаңа сапалық деңгейге көтерілді.

Әдебиеттер

1. Ахметов З. Өлең өрімі. – Алматы: Ғылым, 1964. – 514 б.
2. Баратова М. Мәшһүр Жүсіп өлеңдерінің жанрлық-стильдік ерекшелігі. – Павлодар: Бренд-Принт, 2010. – 256 б.
3. Қалижан У. Мәшһүр Жүсіп. – Алматы: Атамұра, 1998. – 130 б.
4. Сүтжан С. Мәшһүр мұрасы. – Павлодар: ЭКО, 2001. – 104 б.
5. Мәшһүр Жүсіп Қ. Қазақ лирикасындағы стиль және бейнелілік халық прозасы. – Павлодар: ЭКО, 2004. – 535 б.

6. Жұмалиев Қ. Әдебиет теориясы. – Алматы: Ғылым, 2018. – 187 б.
7. Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы: Мектеп, 1976. – 227 б.
8. Мәшһүр Жүсіп Қ. Шығ. 4-том. – Павлодар: ЭКО, 2004. – 535 б.
9. Сквозников В. Реализм лирических поэзии. – М.: Наука, 1975. – 231 с.
10. Қоңыратбаев Ә. Көне мәдениет жазбалары. – Алматы: Қазақ университеті, 1992. – 400 б.
11. Нұртазин Т. Жазушы және өмір. – Алматы: Ғылым, 1960. – 145 б.
12. Әлімқұлов Т. Жемісті жолда. – Алматы: Ғылым, 1950. – 587 б.
13. Кенжебаев Б. Қазақ әдебиетінің өзекті мәселелері. – Алматы: Ғылым, 1987. – 256 б.
14. Abdyrova A. National colouring in romanticism on the example of literary-critical studies by K. Zhussip. Торайғыров университеті Хабаршысы. Филология сериясы. № 2-2024. – 462 б. DOI: <https://vestnik-philological.tou.edu.kz/storage/journals/123.pdf>.
15. Rishat Saurbayev, Anara Zhumasheva, Fatima Yerekhanova, Nurlan Omarov, Kairat Tekzhanov, Ardak Abdyrova, Elena Pogozheva. The Problem of Translatability of Texts of The Sublanguage of Mathematical Logic in English - Kazakh Translations. Eurasian Journal of Applied Linguistics, 2024. – №10(2). – P. 203-214. DOI: <https://www.scopus.com/pages/publications/85210033926?origin=resultslist>

А.О. АБДЫРОВА

Торайғыров университет, Павлодар, Казахстан

Р.Р. ЖАЕВА

Евразийский гуманитарный институт имени А.К.Кусаинова, Астана, Казахстан

ОСОБЕННОСТИ ИССЛЕДОВАНИЯ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ФОРМ В ТРУДАХ УЧЕНОГО К. ЖУСИПА

Аннотация. В статье исследуются пути применения особенностей литературно-художественных форм в произведениях ученого К. Жусипа. Ученый акцентировал внимание на функции художественных форм в литературных произведениях. Отмечено, что художественная форма произведения оказывает влияние на структуру сюжета, содержание и литературные особенности, проявляющиеся в ходе событий. В теории литературы художественная форма рассматривается как теоретическое понятие, связанное с композиционными и сюжетными структурами произведения, жанровыми особенностями, языковыми средствами изображения, а в поэзии – с такими элементами, как ритм, интонация, строение строф и рифмы. Указанные элементы, взятые по отдельности, рассматриваются как средства и методы выразительности. Исследуется тесная взаимосвязь литературных компонентов в произведении, которые формируют единую систему. Когда эти компоненты гармонируют с идейным содержанием произведения и способствуют выразительной передаче авторской мысли читателю, они превращаются в художественную форму конкретного произведения. Умение писателя глубоко постигать жизненную правду, осознавать её и мастерски изображать с помощью слова является важным аспектом, дополняющим художественную форму произведения. Художественная форма литературного произведения органично сочетается с его содержанием и выражается через мастерство слова, используя различные средства выразительности. Единство и взаимосвязь содержания и формы в художественной литературе определяют художественную ценность произведения. В современных исследованиях важно классифицировать художественную литературу по жанрам, выявлять её языковые и художественные особенности, а также стилистические характеристики.

Ключевые слова: литературное произведение, художественная форма, содержание, форма, авторская мысль, образ.

A.O. ABDYROVA

Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan

R.R. ZHAIEVA

A.K. Kusainov Eurasian Humanitarian Institute, Astana, Kazakhstan

FEATURES OF THE STUDY OF LITERARY AND ARTISTIC FORMS IN THE WORKS OF SCHOLAR K. ZHUSIP

Abstract. The article explores the ways of applying the features of literary and artistic forms in the works of the scholar K. Zhusip. The scholar emphasized the role of artistic forms in literary works. It is noted that the artistic form of a work influences the structure of the plot, the content, and the literary features that emerge during the events. In literary theory, the artistic form is considered a theoretical concept associated with the compositional and plot structures of a work, genre characteristics, linguistic means of expression, and in poetry – with such elements as rhythm, intonation, stanza structure, and rhyme. These elements, when considered individually, are seen as means and methods of expressiveness. The close interconnection of literary components in a work, which form a unified system, is examined. When these components harmonize with the ideological content of the work and contribute to the expressive delivery of the author's thought to the reader, they transform into the artistic form of a specific work. The writer's ability to deeply comprehend the truth of life, perceive it, and skillfully depict it with words is an important aspect that complements the artistic form of a work. The artistic form of a literary work harmoniously aligns with its content and is expressed through the mastery of words using various means of expressiveness. The unity and interconnection of content and form in literary works determine the artistic value of the work. In modern research, it is important to classify literary works by genres, identify their linguistic and artistic features, as well as their stylistic characteristics.

Keywords: literary work, artistic form, content, form, author's thought, image.

References

1. Ahmetov Z. Öleñ örimı. – Almaty: Čylym, 1964. – 514 b.
2. Baratova M. Mäshür Jüsip öleñderinıñ janrlıq-stıldık erekşelıgı. – Pavlodar: Brend-Print, 2010. – 256 b.
3. Qalijan U. Mäshür Jüsip. – Almaty: Atamūra, 1998. – 130 b.
4. Sütjan S. Mäshür mürasy. – Pavlodar: EKO, 2001. – 104 b.
5. Mäshür Jüsip Q. Qazaq lirikasyndağy stil jäne beinelılık halyq prozasy. – Pavlodar: EKO, 2004. – 535 b.
6. Jūmaliev Q. Ädebiet teoriasy. – Almaty: Čylym, 2018. – 187 b.
7. Qabdolov Z. Söz önerı. – Almaty: Mektep, 1976. – 227 b.
8. Mäshür Jüsip Q. Şyğ. 4-tom. – Pavlodar: EKO, 2004. – 535 b.
9. Skvoznikov V. Realizm liricheskih poezii. – M.: Nauka, 1975. – 231 s.
10. Qoñyratbaev Ä. Köne mädeniet jazbalary. – Almaty: Qazaq universiteti, 1992. – 400 b.
11. Nūrtazin T. Jazuşy jäne ömir. – Almaty: Čylym, 1960. – 145 b.
12. Älmqūlov T. Jemıstı jolda. – Almaty: Čylym, 1950. – 587 b.
13. Kenjebaev B. Qazaq ädebietinıñ özeıktı mäseleleri. – Almaty: Čylym, 1987. – 256 b.
14. Abdyrova A. National colouring in romanticism on the example of literary-critical studies by K. Zhussir. Toraighyrov universiteti Habarşysy. Filologia seriasy. № 2-2024. – 462 b. DOI: <https://vestnik-philological.tou.edu.kz/storage/journals/123.pdf>.
15. Rishat Saurbayev, Anara Zhumasheva, Fatima Yerekhanova, Nurlan Omarov, Kairat Tekzhanov, Ardak Abdyrova, Elena Pogozheva. The Problem of Translatability of Texts of The Sublanguage of Mathematical Logic in English - Kazakh Translations. Eurasian Journal of Applied Linguistics, (2024). – №10(2). – P. 203-214. DOI: <https://www.scopus.com/pages/publications/85210033926?origin=resultslist>

Авторлар туралы мәлімет:

Абдырова Ардак Оразғалиқызы – Торайғыров университетінің докторанты, Павлодар, Қазақстан.

Абдырова Ардак Оразғалиевна – докторант Торайғыров университета, Павлодар, Казахстан.

Abdyrova Ardak Orazgalievna – doctoral student Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan.

Жаева Роза Райханқызы – филология ғылымдарының кандидаты, А.Қ.Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті, Астана, Қазақстан.

Жаева Роза Райхановна – кандидат филологических наук, доцент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусайнова, Астана, Казахстан.

Zhayeva Roza Raikhanovna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the A.K. Kusainov Eurasian humanitarian institute, Astana, Kazakhstan.